

הרה"ג משה כהן שליט"א

ראש מפעל ומחב"ס "עיקרי השולחן" ללימוד ההלכה בשיטה מאירת עיניים המקלה על הזכרון

קנין ההלכה - "תלמודו בידו"

קנה ס"ק ג) - חייב אדם ללמוד בכל יום תורה שבכתב שהוא תנ"ך ומשנה וגמרא ופוסקים, ולומדים רק ג' או ד' שעות ביום לא ילמדו בגמרא לחוד דבזה אינו יוצא, אלא צריך שילמוד דוקא גם ספרי פוסקים כל אחד כפי השגתו (שו"ע יו"ד סי' רמו סע' ד, וש"ך ס"ק ה' שם), עכ"ל.

ברוך ה' בשנים האחרונות התרבו לומדי ההלכה ובפרט בקרב אברכים שרוצים להיבחן על לימודם לקראת "יורה יורה", לכן ראינו לנכון להתמקד במאמר זה בג' נושאים עיקרים, שיהיו לתועלת רבה ללומדים לקנין ההלכה על בוריה:

א. חובת לימוד המקורות.

ב. תלמודו בידו - חשיבות שינון הנלמד, ועצות יעילות לזכירת הלימוד.

ג. "קנה לך חבר" - חשיבות הכתיבה, וטו"ב עצות לכך.

איתא במסכת ברכות דף ח ע"א - אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא, אמר ליה הכי אמר רב חסדא: מאי דכתיב (תהלים פ"ז, ב') "אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב", אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות, והיינו דאמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד. ואמר אביי מריש הוה גריסנא בגו ביתא ומצלינא בכי כנישתא, כיון דשמענא להא דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד, לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא.

א"כ מבואר בגמרא מעלת וחשיבות לימוד ההלכה, וכ"כ המשנ"ב (סי'

חובת לימוד המקורות

הרמב"ם ז"ל ואינן בקיאים בגמרא, לידע מהיכן הוציא דבריו, טועין להתיר האסור ולאסור את המותר. כי לא עשה כשאר

כתב בשו"ת הרא"ש כלל לא סי' ט (מובא בהקדמה לכסף משנה) - וכן טועים כל המורים הוראות מתוך דברי

למעשה ולא נעשו ללמד אותם רק לפסוק מהם, ודבר זה יותר רחוק מן הדעת. ... הרמב"ם ז"ל והטור ז"ל אע"ג שגם הם חיברו הפסקים בלא בירור, לא היה דעתם רק להורות סוף ההלכה ואשר הוא עולה מתוך התלמוד. אבל לפסוק האדם מתוכה מבלי שידע מאיזה מקום יוצא הדין רק הלכתא בלא טעמא, לא עלה על דעתם ועל מחשבותם... ואילו ידעו המחברים כי החבורים ההם היו גורמין שיהו עוזבים את התלמוד לגמרי ויהיו פוסקין מתוך החיבורים, לא היו מחברים אותם. כי יותר ראוי ויותר נכון שיהיה פוסק מתוך התלמוד...

וכתב רבי מרדכי יפה בספר לבוש התכלת בהקדמה לאו"ח - ... וראיתי כי קצור קצרה ידם מאוד [של השו"ע והרמ"א]... כי הם לרוחב בינתם ובקיאותם שהיו בקיאים בכל שיטת הגמרא והפוסקים והיו גלויים להם טעמי כל דין ודין בעל פה, לא כתבו רק ראשי הפרקים ופסקי הדינים בקיצור מופלג, כאילו היו כולם הלכה למשה מסיני בלא טעמים, אשר לא יגיע מזה תועלת מספיק רק להם ולאשר בגילם. והנה הם ערכו שולחנם בכל מיני מעדנים מגדים כפרים עם נרדים, אך האכילונם [מאכלים] כתפל בלי מלח, ואף כי כל חכם לב כל אוכל יטעם בטעם הידוע להם, אבל לנו האביונים איך יטעם אוכל תפל בלי מלח? כי אי אפשר לדין בלא טעם כמו שאי אפשר לאוכל בלי מלח. ולא עוד אלא כי גם ע"י הטעמים יזכר כל דין ודין יותר על בוריו (כבנדה

המחברים, שהביאו ראיות לדבריהם והראו על המקומות היכן דבריהם בגמרא, ומתוך זה יכול לעמוד על העיקר ועל האמת. אבל הוא כתב ספרו כמתנבא מפי הגבורה, בלא טעם ובלא ראיה, וכל הקורא בו סבור שמבין בו, ואינו כן, שאם אינו בקי בגמרא, אין מבין דבר לאשורו ולאמתו, ויכשל בדין ובהוראה. לכך לא יסמוך אדם על קריאתו בספרו לדון ולהורות, אם לא שימצא ראיה בגמרא. וכן שמעתי מפי אדם גדול בברצלונה, שהיה בקי בתלתא סדרי, ואמר: תמהתי על בני אדם שלא למדו גמרא וקורין בספרי הרמב"ם ז"ל ומורים ודנים מתוך ספריו וסבורין שיכירו בהם. כי אמר: אני מכיר בעצמי, כי בג' סדרים שלמדתי, אני מבין כשאני קורא בספריו, אבל בספריו בהלכות קדשים וזרעים, אינני מבין בהם כלום, וידעתי שכך הוא להם בכל ספריו. ושם בכלל מג סי' יב - אלא שתפח רוחן של אותן הבאים לדון על פי ספרי וחבורי גדולים, ואינם יודעים כלל לא במשנה ולא בגמרא; שלפעמים טעה הסופר בין חיוב לפטור, או בין אסור למותר, או מחמת קוצר דעתם לא יבינו דברי המחברים לאשורן ובאים לידי טעות...

וכתב מהר"ל מפראג בספר נתיבות עולם, נתיב התורה סוף פרק טו - ... ואין זה נחשב תורה כאשר אין יודע בירור טעם המשנה והתורה... אבל בדור הזה אם היו פוסקים הלכה מתוך המשנה היה זה די... רק שהם פוסקים הלכה מתוך הפסקים אשר נתחברו להורות הלכה

כד/ב) ... כשהוא טורח ויגע ומחשב להבין טעמו של דבר, זהו עיקר שכר לימודו... שצריך ומוטל על האדם לפשפש ולדקדק בירור כל דין ודין... כי דבר ברור הוא שמי שיקרא בספריהם (שו"ע והרמ"א) ולא יקרא בטור או בספר בית יוסף עצמו, באורך הימים יהיו אותם הדברים כזרים בעיני כל קורא, שלא ידע מהם דבר ולא יהיו מורגלים בפיו...

וכתב הסמ"ע בהקדמתו לחושן משפט ד"ה החמישית - ... כוונתן של השו"ע והרמ"א שלא יפסקו מתוכם, כי אם מי שלמד תחילה דברי בעל הטורים עם פירוש הב"י, וידע מתוכן מקום כל דין עם טעמו מהתלמוד ומגדולי המחברים, וכדי שלא יזוזו מזכרונם הדברים, חיברו השו"ע להיות עומד לפנייהם למזכרת. משא"כ בזמנינו רוצים ללמוד התורה על רגל אחת מתוך השו"ע, והן מחריבי עמנו הפרו ברית תורת אלוקנו וגורמים רעה לנפשם. וכמו שדרשו על הפסוק (משלי ז/כו) 'כי רבים חללים הפילה' - הן אלו שלא הגיעו להוראה ומורים (סוטה כב/א). ואני אומר דגם סיפא דקרא ד'ועצומים כל הרוגיה' - רמז לאלו המעצימים עיניהם מראות במקור הדין והטעם, כי אף שהגיעו להוראה, כל שפוסקים מתוך דברי השו"ע הסתום והחתום, אינם מבינים גוף הדברים על בוריים... (עד כאן דבריו עם שינויים קלים).

וכתב מהרש"א סוטה כב/א, ד"ה ירא את ה' - ... ובדורות הללו אותן שמורים הלכה מתוך שו"ע, והרי הם אין

יודעים טעם העניין של כל דבר, אם לא ידקדקו מתחילה בדבר מתוך התלמוד, שהוא שימוש תלמידי חכמים, וטעות נפל בהוראתם, והרי הם בכלל מבלי עולם, ויש לגעור בהם. (וע"ע בפת"ש יורה דעה סימן רמב סק"ח).

וכתב בשו"ת מהר"ם לובלין סימן קב ... אין מדרכי ועסקי בספר שו"ע, כי הוא ספר חתום מחובר מחלקים רבים. והרבה פעמים מה שיצדק נפרד, לא יצדק מחובר... ושם בסימן קלה - ... אין מדרכי להעמיד שום יסוד ובנין של פסק דין על ספרים כאלו [כשו"ע והלבוש], שהם כראשי פרקים ואינם מובנים, ורבים נכשלים בדבריהם להתיר את האסור או לזכות את החייב או בהפוך בעוונותינו הרבים... ולא אאריך בראיות מדברי הגמרא והפוסקים הראשונים והאחרונים כהרגלי לעשות בכל התשובות שאני משיב לשואלי דבר...

וכתב הגר"א בביאורו למשלי פרק י פסוק ד - "ראש עֶשֶׂה כִּף רְמִיָּה וְיָד חֲרוּצִים תַּעֲשִׂיר" - ...ועוד שקאי על התורה, שהכף רְמִיָּה, מי שלומד ברמיה, והיינו שאינו לומד השרשי דינין, רק הקיצור דינים, בכדי להראות שהוא יודע כל הדינים, זה [עושה] אותו לְרָאשׁ, כי לסוף שישכח גם אותם מחמת שאינו יודע שרשן, אבל 'יד חרוצים' - מי שלומד הדין עם שרשו ויודע כל דת ודין, 'תעשיר', שידע הכל.

והובא בשם רבי חיים מוולוז'ין בספר כתר ראש (אות מט) [בסידור

אשי ישראל] - ... והלומד פוסק בלא גמרא, אומרים ההמון שזה כדגים בלא פלפלין, ורבינו (הגר"א) אמר: כפלפלין בלא דגים! (הובא בשו"ת משנה הלכות חלק ח סימן רמז שער ב).

מסקנת-הדברים - שאין ללומד להסתפק בספרי המלקטים, אלא ילמד תחילה את הגמרא והראשונים, ורק אח"כ ילמד את הטור, הב"י, השו"ע ונו"כ שיהיו לפניו פרוסים

כשמלה. ומכאן תוכחה מגולה למחפשים קיצורי דרך, שרוצים ללמוד את כל התורה על רגל אחת, ונמנעים מלימוד המקורות בגמרא ובראשונים וכו' ועושים את הטפל לעיקר, ומסתפקים בלימוד ספרי הקיצורים. כבר התריעו והזהירו על כך רבותינו. יתכן שהלימוד בקיצורים בלבד יסייע לו להבחין על לימודו, אך סופו שישכח את לימודו, כיון שאינו יודע את שורשם של הדברים (גר"א משלי י,ד)

תלמודו בידו - השיבות שינון הנלמד, ועצות יעילות לזכירת הלימוד

איתא במסכת בבא בתרא דף י ע"ב - "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו", וחז"ל למדונו שהצלחת הלומד בלימודו תלויה מאוד בסידור נכון של כל הפרטים שלמד, כמובא בגמ' תענית דף ח ע"א - "ריש לקיש אמר: אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל, בשביל משנתו שאינה סדורה עליו... מאי תקנתיה? ירבה בישיבה", ופרש"י שיסדירו בני הישיבה משנתם. ועוד בגמרא בקדושין ל ע"א: "ושנתם, שיהו דברי תורה מחודדים בפיה, שאם ישאל לך אדם אל תגמגם ותאמר

לו, אלא אמור לו מיד".

א מעט מהלומדים חשים אכזבה הנובעת משכחת הלימוד, נראה שהפתח להצלחה בלימוד הוא בקיומם של ד' תנאים לפחות:

א. לימוד לפי הַסֵּדֵר [מהגמ' ועד לפסיקת ההלכה].

ב. סיכום מסודר בכתב, ולא רק בעל פה.

ג. התמקדות בעיקר¹.

ד. חזרות על לימודו² בחברותא ובקול (עירובין נג/ב, נד/א).

א להתמקד בעיקר בבחינת מה שאמרו חז"ל (חולין סג/ב): "לעולם ישנה אדם לתלמידו [ב]דרך קצרה", דהיינו התמקדות בעיקר. כמליצה על הפסוק "ויאמר בועז לקוצרים ה' עמכם", לאמור מי שיודע לקצר ולהתמקד בעיקר - ה' עמו.

ב חזרה על לימודו, שכן אינו דומה מי שחוזר על לימודו 100 פעם למי שחוזר על לימודו 101 פעם, ונזכיר שהשו"ע כתב בהקדמתו לאו"ח שמטרת חיבורו, כדי שיחזרו על השו"ע כל 30 יום.

- מוזמלין** שצורת החזרה תהיה לפי המתכונת הבאה (כפי שבארנו בהקדמה ל"עיקרי השולחן"):
- א.** מהו נושא הסעיף העיקרי ומהם הנושאים המשניים בשו"ע והרמ"א.¹
- ב.** מהו המקור בגמרא.
- ג.** כמי פסק השו"ע וכמי פסק הרמ"א (כאיזה תנא, אמורא, או ראשון).
- ד.** מהן הנקודות העיקריות שנוספו בדרכי נושאי הכלים.
- ה.** על סיכום זה כדאי לחזור בעל פה, כל יום, לפחות בשבועיים הסמוכים ללימוד הראשון. אין חזרה זו צריכה לעכב את ההתקדמות בלימוד, מכיוון שחזרה זו צריכה לקחת עד רבע שעה.
- ו.** רצוי לקבוע תוכנית ללימוד ותוכנית לחזרות.
- הניסיון** הוכיח שהלומד במתכונת זו² – יוכל לשנן היטב, לזכור ולהבחין, ולזכות להצלחה גדולה, ולהלן מספר דוגמאות שאני יכול להעיד עליהם:
- א.** שינון בעל פה של נושאי הסעיפים בהלכות איסור והיתר [=מליחה, בב"ח, תערוכות] - ב-10 דקות בלבד.
- ב.** שינון בעל פה של הלי מליחה - בשעה ורבע בלבד.
- ג.** חזרה מפורטת על כל הלי נדה ב-14 שעות - הכוונה ללומד שעשה כן ואף הצליח להיבחן על כל לימודו.
- ד.** חזרה על תמצית הלי נדה ב-20 דקות בלבד.

"קנה לך חבר" - השיבות הכתיבה, ושו"ב עצות לכך

- דבר** נוסף שמאוד נחוץ לקנין ההלכה הוא לסכם את הלימוד בכתב ולא להסתפק בלימוד בעל פה, מכמה טעמים:
- עיקר-הלימוד** – כתב המהרש"א בבבא בתרא י"ב "אשרי שבא לכאן ותלמודו בידו": יש

ג שים לב שבשלבי החזרה על הלימוד, נקודת המוצא בסיכום, היא דבריהם של השו"ע והרמ"א, לחזור על כך שלש פעמים בכדי לקבל תמונה כללית ול"צלם" את מבנה הסעיף בראש, ורק אחרי שברור מהו "עיקר הסעיף", עוברים ל"הרחבה לסעיף" שבה הגמרא, הראשונים, האחרונים ונושאי הכלים על השו"ע והרמ"א. הפתיח בדרכי השו"ע והרמ"א נעשה במתכוון, מפני שיש לומדים שזוכרים את הגמרא והשיטות השונות אך אינם זוכרים את פסקי השו"ע והרמ"א. והדגש הוא ללמוד במתכונת הנ"ל ולא ללמוד קיצורים בלבד – יתכן שהלימוד בקיצורים בלבד יסייע לו להבחין על לימודו, אך סופו שישכח את לימודו, כיון שאינו יודע את שורשם של הדברים (גר"א משלי י, ד).

בסיכום-יובא - השתלשלות ההלכה מהמקורות בגמרא ועד לפסיקת ההלכה. עם התייחסות ל:

- א. מהו נושא הסוגיה?
- ב. מהו המקור בגמרא, ומהם שמות התנאים או האמוראים ודעותיהם?
- ג. מהן שיטות הראשונים והאחרונים?
- ד. כמי פסק השו"ע וכמי פסק הרמ"א (כאיזה תנא, אמורא, ראשון).

ה. מהם הדינים העיקריים שנוספו בנושאי הכלים?

ו. מה ההלכה למעשה?

ביוון המחשבה לאורך כל הכתיבה צריך להיות - האם נושא זה הוא עיקרי או משני, מי שיתמיד בכך ידע להתמקד בעיקר.

בפרט אלו העומדים להיבחן בכתב, חשוב שיתרגלו לכך מבעוד מועד, כי לעיתים המעמד של שעת המבחן מרגש ומקשה על סידור התשובה ותכנון הזמן כראוי, ולהלן מספר עצות ללומדים.¹⁷

לפרש כי עיקר הלימוד ושנעשה בו רושם הוא הלימוד הבא מכתובת יד אשר על כן נקראו החכמים סופרים (עכ"ל). וידועה המליצה על המשנה במסכת אבות פ"א מ"ו "קנה לך חבר": אל תקרא "קנה" אלא "קנה" = קולמוס, כלי כתיבה. (וע"ע במו"ק כח/א, בכתובות עז/ב, בפסחים נ/א, בחולין ט/א, במאירי סוף מסכת נדה ובשו"ת משנה הלכות ח"ו סי' קסה ד"ה אהובי).

חידוד-הנלמד - הכתיבה מסייעת לחדד את הנלמד, כי

פעמים נראה לו שהבין, אך כשבא לכתוב הוא מתקשה ומגלה שיש צורך לחדד את לימודו. הרב הגאון רבי מצליח מאזוו זצ"ל הי"ד היה אומר: "ע"י הבעת הדברים בכתב המחשבה מתבהרת, ולפעמים אינני מרגיש שיבוש שיש בדברים, רק אחרי שאני מעלה אותם על הכתב".

הרגל-בכתיבה - ע"י הכתיבה הלומד מתרגל

לסדר כל תשובה בסדר הנכון: מהמקורות בגמרא ועד לפסיקת ההלכה.

טו"ב [17=] עצות ללומדים

וענה על השאלות, ואל תשאיר זאת לגמר הלימוד או סמוך למועד המבחן, מפאת השכחה המצוייה, ועוד שעלול להתברר לך

א. סיכום בסמוך לנלמד - כלומר בגמר לימוד הסעיף או מספר סעיפים, כשהחומר זכור לך היטב, סכם את הנלמד

ה בעריכת העצות שלקמן נעזרנו בדברי הרה"ג שמואל קדר זצ"ל, ובמאמר "קנה לך חבר" לרב הגאון רבי מאיר מאזוו שליט"א.

- שלא הכנת את עצמך לרמת הבחינה כראוי.
- ב.** קרא את השאלה פעמיים – כדי לוודא שהבנת היטב את כוונת השאלה.
- ג.** ענה על השאלה בכוחות עצמך – ורק אח"כ עיין במראי מקומות.
- ד.** רשום ראשי פרקים או לפחות נקודות לתשובה – ורק אח"כ כתוב תשובה מסודרת וברורה, מכיון שפעמים בקריאת השאלה נזכרים בפרטים, וכשבאים לכתוב זה נשכח.
- ה.** התשובה לא תהיה קצרה מדי ולא ארוכה מדי – פעמים החכמה היא לא 'מה לכתוב', אלא 'מה לא לכתוב'.
- ו.** הקפד על סדר השתלשלות ההלכה – מהמסד עד הטפחות, לאמור: גמרא, ראשונים, טור, ב"י, שו"ע, נו"כ [ופוסקי דורנו במידת האפשר]. ציין היכן התחדש כל דין, האם זה בגמ' או בראשונים וכו', עם מקור מדוייק לדברך [באיזה מסכת/דף/עמ'/סימן/סע'] – בכדי שזו
- תהיה כעדות שניתן לבדוק אם אפשר להזימה.
- ז.** כתוב בכבוד על המחברים ולא בחריפות [ע"ע ב"לקט הקמח" לרבי משה חאגיז (הל' כבוד חכמים על השו"ע יו"ד) וב"רוח חיים" לגר"ח מוולאלין (על מסכת אבות פ"א מ"ד)].
- ח.** הכתב – נאה, מסודר עם רווח בין הפרשיות, שפה ברורה [שאינה צריכה פירושים], דקדוקי לשון, סימני פיסוק. להימנע ממרכאות ומסימוני פיסוק מיותרים, וכן מראשי תיבות וקיצורים משונים.
- ט.** הבחן בין דין המוסכם להלכה – לבין דין שיש בו מחלוקת בין השיטות השונות, כגון בין השו"ע לרמ"א.
- י.** מסקנת ההלכה – חשוב שתופיע בסוף התשובה בקצרה.
- יא.** קרא ובדוק את התשובה – ורק אח"כ עבור לשאלה הבאה.

עצות לנבחנים [בנוסף להנ"ל]

- א.** מנוחה ותזונה מספיקה לפני הבחינה.
- ב.** ארגון הציוד הדרוש למבחן – כלי כתיבה איכותיים, אוכל, שתיה, אקמול, מטליות לחות, טישו וכיוצ"ב.
- ג.** הקדם למבחן – ומצא מקום נוח, מואר, מאוורר ושקט שאין בו המולה שתפריע לריכוזך.
- ד.** קרא תחילה את כל השאלות – סמן את הידועות לך היטב, ענה עליהן תחילה ואח"כ על השאלות הקשות.
- ה.** תכנן את הזמן – כדי שתספיק לענות על כל השאלות בזמן שהוקצב לך.
- ו.** היה רגוע – ואל תחשוש, חזק וקוה אל ה' וב"ה תצליח!